

GRENDEL LAJOS

Egy érzelmes (közép-)európai

– Rudolf Chmel új könyvéről –

Rudolf Chmel könyve esszégyűjtemény, amely nemcsak a magyar–szlovák traumák labirintusába tévedt kezdőknek ajánlható, hanem az útvesztőben rekedt, és már hosszú évek óta ott bóklászó haladóknak is, akik lassan azt sem tudják, merre van észak, és merre dél. Ajánlható persze nacionalistáknak, sovínisztáknak, rasszistáknak és xenofóboknak is, de ennek, tapasztalatból tudom, nem lenne értelme. Csak azt érnék el vele, hogy megharagudnának a könyv szerzőjére, amiért nem az ő nótájukat fújja.

Rudolf Chmel, Prága, 2008

Az *Egy érzelmes (közép-)európai* szerzője megmutatja talán a kivezető utat az útvesztőből? Erős túlzással és nem kevés elfogultsággal talán ilyesmit is állítani lehetne erről a könyvről. De a recenzens, még ha régi barátja könyvét mutatja is be, próbáljon tárgyilagos lenni, és amennyire

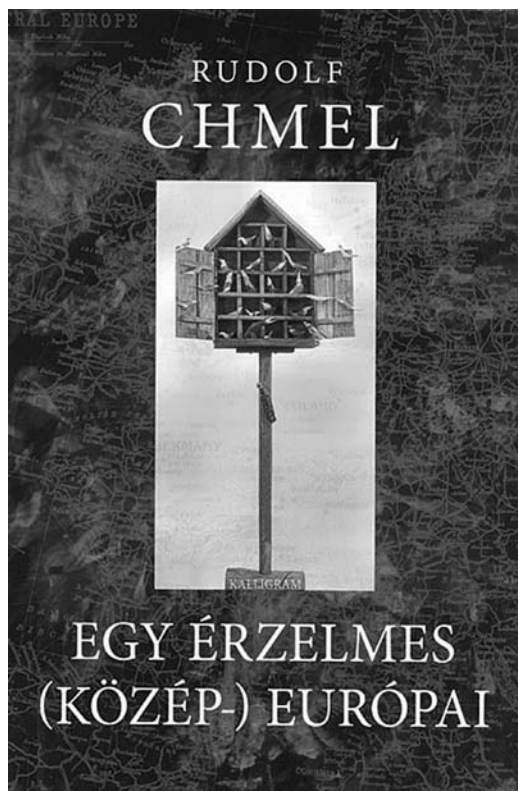
teheti, elfogulatlan. A könyv címe pontos és találó. Esszéket olvashatunk itt, és nem szaktudományos stúdiumokat, egy olyan szerző tollából, aki a tényeket jobban tiszteli a csábító mítoszoknál, aki évtizedek óta bámulatos következetességgel demitizálja a szlovák nacionalisták nemzeti önképét – árnyaltan, néha önironikusán, érzéssel és tapintattal, nem mazochista önostorozóként, hanem sokkal inkább terapeutaként, mégis kíméletlenül. Rudolf Chmel a szlovák nemzeti tudat ellentmondásainak, vadhajtásainak, traumáinak és téveszméinek, a XIX. századi romantikus nemzetképben gyökerező érzelmi túlfűtöttségének higgadt, mindig tényekkel érvelő bírálója. Ha kell, jól kiosztja a mai pánszlávokat, amint azt a kötet utolsó esszéjében is láthatjuk (*Az utolsó ruszofilek Közép-Európában*). És közben, ha szőrmentén és tapintatosan is, a magyar traumákat és téveszméket is a helyére teszi. Az ilyen embert szokás mifelénk, Posztabszurdisztában, jobbik esetben kozmopolitának, rosszabb esetben nemzetárulónak, hazátlan bitangnak nevezni. Pedig a dolog alighanem úgy áll, hogy Rudolf Chmel csupán egy józan, polgári szlovák, aki nem Juraj Jánošíkot, a hírhedt betyárt adorálja, még csak nem is Ludovít Štúrt, akinek a ruszofiltségéről szintén van néhány keresetlen szava. A jelentős szlovák történelmi személyiségek közül az a Milan Hodža áll közel hozzá, aki amerikai emigrációja alatt egy olyan közép-európai föderációt álmódott meg (szembekerülve Benešsel), amely ebből a magyarokat és Magyarországot sem rekesztette ki. Hodža lehetne ma a XX. századi szlovák történelemnek és politikai gondolkodásnak az az alakja, akinek a szemléletére és szempontjaira fölépíthető lenne a modern, ellenségképektől mentes szlovák nemzeti tudat. De ezzel én, mint magyar, túlléptem a hatáskörömet, végül is az ilyet nem az én dolgom megállapítani.

Ahogy Hodža nem volt kozmopolita, úgy Chmel sem az. Esszéinek minden sorából kiderül, hogy olyan szabadelvű európeér, aki a szlovák mítoszokat, sztereotípiákat és előítéleteket közép-európai kontextusban vizsgálja; nemcsak Pozsonyban, hanem Prágában és Budapesten is otthon van; ádáz ellenfele mindennemű nemzeti bezárkózásnak és provincializmusnak. Számunkra, szlovákiai magyarok számára, nagyon fontos, hogy empátiával képes vizsgálni a szlovákiai magyarság traumáit is. E tekintetben, sajnos, nem sok társa akad a Dunától északra, de tegyem hozzá, a Dunától délre sem. „A haza fogalma a félmillió magyar kisebbség szemszögéből a legösszetettebb, akiknek elődei a Monarchia széthullása után szlovák területen maradtak, és többségi nemzetből kényszerűen nemzetiségi kisebbséggé kellett válniuk, többségi, fölérendelt magyar állampolgárból, kisebbségi, alárendelt, kezdetben nem is

Rudolf Chmel: *Egy érzelmes (közép-)európai*, Pozsony, Kalligram, 2008.

egészen egyenjogú polgárrá, mindazzal a nehézséggel, ami e váltás nem csak pszichológiai velejárója – írja. – A szlovákiai magyarok a szlovákok nagy traumáját, az első bécsi döntéstől a második világháború végéig terjedő rövid időszakot egyfajta elégtételként élték meg; annál bonyolultabb, kedvezőtlen időszak következett számukra az 1946–1948-as években, amikor az úgynevezett lakosságcsere, a reszlovakizáció és a németek kitelepítése után elnéptelenedett nyugat-csehországi vidékek betelepítése jegyében a szülőföldjéről való kiűzetés enyhébb formáját kellett elszenvedniük. Ezek az élmények olyan traumákat, történelmi görcsöket okoztak, amelyek a szlovák–magyar viszony hátterében máig ott élnek, és nem teszik egyszerűvé a haza értelmezését különösen a kisebbségi magyarok tudatában. (...) Mindenesetre biztos, hogy a hazát nem lehet erőszakkal, felülről vagy politikai pártokkal megteremteni, sem egy kisebbségnek, sem az egyénnek nem lehet megszabni, mit érezzen hazájának.”

Nagy szükség van az ilyen világos és elfogulatlan beszédre egy olyan időszakban, amikor a szlovákiai hivatalosok Svatoplukból szlovák királyt kreálnak, a hírheft betyárt, Jánošíkot pedig megteszik az első szlovák szociáldemokratának. Üdvös lenne, ha Rudolf Chmel gondolatai a magyar közéletben is visszhangra találnának. ■

Ma, hogy felszabadult az átok alól a megölt Európa, az európai gondolatnak, az egységes Európa eszméjének már nem a kulturális identitást megteremtő értelmiségiek a hordozói, mint a 19. században és a 20. század elején, hanem a politikusok és egyre inkább az eurokrácia szakértői. E látzólagos offenzíva ellenére azonban a polgárok és a politikusok is híján vannak az európai identitásnak, különösen a politikainak. Az európaiak európai identitása ugyanis nagyon labilis. Az integráció szükségességét hirdető gazdasági-biztonsági-politikai nyilatkozatok ellenére hiányzik az egységes Európa eszméjének szociálpszichológiai és főleg kulturális megalapozottsága, holott már fél évszázada építik. A második világháború romjain jött létre, és jelentősége a béke megőrzésében megkérdőjelezhetetlen. Ahogy gazdasági jelentősége is. A biztonsági is. Ismertek kisebb-nagyobb karizmatikus személyiségei és hivatalnokai, de nem születhetett meg valamiféle szimbolikus központban (ilyen talán nem is létezik) vagy éppen a barikádokon. Hiányzik az alapítás mítosza, hiszen a háború utáni győztesek és vesztesek hozták létre, de minden pragmatizmusa és szellemi virtualitása ellenére tudjuk, nincs más alternatíva (ha csak a destruktívakat nem számítjuk).

A nemzet fogalma a 19. század terméke. Az egységes Európa olyan vállalkozás, amellyel éleslátó demokrata politikusok álltak elő a második világháború után, akik megértették, hogy a 20. század két totalitárius rendszere ténylegesen Európa vesztét okozhatja. Elképzeléseikben az európai integráció talán csak vágy volt, utópia, amely azonban egyre inkább reálissá vált. De talán az is igaz, amit nem sokkal halála előtt az egységes Európa gondolatának egyik atyja, Jean Monnet mondott: „Ha előlről kezdhethném, a kultúrát venném előre.” De a szentet és az acélt vették előre, és a kultúrára máig nem került sor. Nem véletlen, hogy éppen ebből a szférából érkeznek az Európai Unió technokrata működése elleni panaszok, miszerint nincs lelke, amely visszatükrözné a megkérdőjelezhetetlen egyetemes és individuális identitását. (...)

Közép-Európa volt, de bizonyosan van is (a vasfüggöny lehullása ellenére, már csak a nosztalgizálás kedvéért), az a sokat emlegetett pars pro toto számunkra Európa színekdochéja, de maga Európa is, amelynek tágas termeiben, szalonjaiban, kávéházaiban, de amelynek mezein, hegyein és völgyeiben is otthon érezzük magunkat. Mészöly Miklós, Konrád György, Esterházy Péter, Jurij Andruhovics, Czesław Miłosz, Adam Michnik, Robert Menasse, Drago Jančar, Petr Pithart, Jáchym Topol, Grendel Lajos, Pavel Vilikovský, Ladislav Ballek, Július Satinský számára Európa elsősorban Közép-Európát jelenti, azt a területet, Andrzej Stasiukkal szólva, amelyet, ha leszúrnánk egy képzeletbeli körzöt a lakóhelyükön, háromszáz kilométeres körzetben körbe tudnánk keríteni, és lelkileg be tudnánk fogni. Hol húzódnak

Jurij Andruhovics Európájának a határai? Ott, ameddig a háború viszontagságai a nagyapját elsodorták. Valahol Bécsben, ahol nagyapám tábornok fivére sétált a korzón (valóban korzóztak a tábornokok?), mindenki megfordult utána, mert kimagaslott a tömegből, majd két méter magas volt – ami száz évvel ezelőtt igazi ritkaságszámba ment, ahogy sógornője, a nagymamám mondogatta, akinek köszönhetően így megéreztem valamit a Monarchia fővárosának atmoszférájából. Hol húzódnak Andrzej Stasiuk Európájának határai? Ott, ameddig gyalog eljutott szülőföldjéről, Woloweből. Az enyéme leginkább ott, amerre megboldogult nagymamám utazgatott – a vajdasági Törökbecsétől Plzeňig, onnan pedig a Gerlach-csúcsig, amelyet Sztálin-csúcsként is ismerhetett.

*

Közép-Európa létezik. Művészeti, kultúrtörténeti, szellemi értelemben bizonyosan, Milan Kundera szavaival, mint „kultúra vagy sors”. (De úgy is, mint ahogy Ján Čarnogurský írja: „A közép-európai kultúra sokkal inkább magán viseli az összeurópai kultúra jegyeit, mint Európa bármely más részének kultúrája.”) Olyan képződményről van szó, amely adott időben kétségkívül szemben állt a szovjet Kelettel, egyáltalán, a szovjetesítéssel, amely azonos emlékekkel, problémákkal, konfliktusokkal, társadalmi hagyományokkal bíró emberek közössége volt, hogy ismét Milan Kundera gondolatait idézzük, olyan térség a világban, amely egy másik cseh gondolkodó, Karel Kosík szerint konfliktusos, a konfliktusok világa, magának a térségnek a mibenlétéről szóló konfliktust is magában foglalva. A kommunizmus alatt azonban ez a konfliktus Kelet és a Nyugat konfliktusként tetőzött (Kundera a nyolcvanas évek közepén a Nyugat szemére vetette, hogy eladta Közép-Európát Sztálinnak). Közép-Európa nyugatiasságát főleg az oroszoktól való elkülönülés volt hivatott igazolni, Oroszország volt Kundera elképzelésében a legfőbb bűnös „Közép-Európa tragédiájában”, de a jövő legfőbb veszélyeztetője is. A második bűnös pedig Nyugat-Európa, amely Jaltán átengedte Közép-Európát a nem európai barbároknak.

Persze Közép-Európát történelme során több ízben eladták – talán már 1918-ban, majd Münchenben, Jaltán, 1968-ban, majd 1989-ben úgy tűnt, győzött, hogy mindörökké kiszabadult Moszkva fennhatósága alól. Visegrád e győzelmet szimbolizálta, bár szerepe főleg abban nyilvánult meg, hogy elősegítette integrációkat az egységesülő Európába, tehát Nyugat-Európába. Közép-Európa szellemi, kultúrtörténeti és művészeti létezése kétségbevonhatatlan, és valószínűleg örök. Nemzetközi politikai értelemben az Európai Unió és az Észak-atlanti Szerződés keretében szertefoszlott, de a közép-európai blokk elképzelése, ha a fellegekből leszállna a földre, nem lenne teljesen értelmetlen (Bronisław Geremek már régebben így fogalmazott:

„Visegrád, a regionális nagyhatalom”). De előbb tisztázni kellene, mit jelent ma pontosan, ha létezik egyáltalán, a közép-európai politika!

Geopolitikai helyzetünk a NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal eldőlt, bár soha semmi sem tart örökké. A Nyugat része vagyunk, azé a Nyugaté, amelynek Közép-Európa mindig is része volt, még ha híres 19. századi dalmokaink ezt nem szívesen látták is be. Ha elfogadjuk az Európa mentális térképéről szóló elméletet, nyugodtan elfogadhatjuk Közép-Európa mentális régióját az egységes Európa keretein belül is. Mint amilyen az Északi Tanács vagy a Benelux-államok és más európai térségek. 1989 után a visegrádi államok előtt nem állt más lehetőség, még ha az orosz érdekszférából való kilépés nem bizonyult is egyszerűnek. Már Visegrád létrehozása a keleti régiótól való eltávolodás kifejeződése volt. A csehek, magyarok és lengyelek esetében ez az eltávolodás egészen radikális volt, a szlovákok esetében, nemcsak a tradicionális orosz irányultság, hanem az oligarchikus hatalmak iránti kötődés miatt is, enyhébb, mintha még nem igazán tudott volna választani a demokrácia kelet- és nyugat-európai modellje között.

E meghasonlottság ellenére, Jozef Skultétyra utalva, elmondhatjuk, hogy egyes jelek arra mutatnak, Szlovákia a nyugati típus mellett teszi le a voksát, és tartósan az is marad. És valószínűleg megmarad közép-európainak is, amennyiben Közép-Európa a részt jelenti az egészben – Nyugat-Európában, tehát Európában. Egy olyan részt, amely földrajzi, geopolitikai értelemben sosem alkotott egyszer s mindenkorra meghatározott, zárt, kötelező érvényű egységet. Mindig is inkább virtuális, dinamikus bővülő vagy szűkülő, intellektuális, kulturális, szellemi teret alkotott, melyet mentálisan, nem pedig politikailag határoltak be. Öt évvel ezelőtt a Közvélemény-kutató Intézet felmérése szerint a szlovákok háromnegyede a visegrádi együttműködés kérdésében optimista, nagy meglepetésre ezzel ők mutatkoztak a legbizakodóbbnak (a cseheknek és magyaroknak csak a fele vélekedik hasonlóan). Ez legalábbis arról tanúskodik, hogy tudatosítják annak szükségességét, hogy egy nagyobb egységben keressenek támaszt, de ezúttal már nem a Kelet védőszárnyai alatt. De bizonyára arról is, hogy ennek a térségnek szellemi, kulturális és más téren van valamilyen belső egységteremtő eleme, amely képes megszólítani honfitársainkat. A korábbi geopolitikai útkereséshez képest ezt talán minősíthetjük haladásnak, ha még nem is teljesen végérvényesen.

De hát mi az, ami végleges, különösen ebben a térségben? Sokáig tartott a keresés. De talán most, minden bizonytalanság ellenére, megtaláltuk.

(Részletek Rudolf Chmel könyvéből)